

8. RUTES I PUNTS D'OBSERVACIÓ I GAUDI DEL PAISATGE

8. RUTES I PUNTS D'OBSERVACIÓ I GAUDI DEL PAISATGE

En aquest capítol s'inventarien les rutes i els punts d'observació del paisatge de les Terres de l'Ebre, se'n descriu la visió dels paisatges que es té des de cadascun.

Els criteris per escollir els punts d'observació i les rutes s'ha fet a partir de la selecció d'aquells des dels quals s'observen àmplies panoràmiques que inclouen diverses unitats de paisatge o altres vistes que s'han considerat d'interès atenent als valors del paisatge. En alguns casos, els punts i rutes seleccionades són àmpliament conegudes, altres cops són representatius per a la població de les Terres de l'Ebre.

En l'apartat de metodologia del present catàleg de paisatge, es detalla el procediment de selecció d'aquestes rutes i punts d'observació. I en l'apartat corresponent a rutes i punts d'observació del paisatge de cadascuna de les unitats de paisatge se n'amplia la informació i s'exposen en un major nivell de detall. Aquí doncs, s'ha fet una selecció d'aquelles rutes i punts d'observació més rellevants des del punt de vista del conjunt de les Terres de l'Ebre.

8.1 Rutes

Les principals rutes per a l'observació i gaudi dels paisatges de les Terres de l'Ebre han estat agrupades en motoritzades i no motoritzades. La diferenciació es deu a què les rutes motoritzades ofereixen una visió dinàmica del paisatge que permeten copsar els elements més rellevants de cadascun d'ells, però no fixar-se en els detalls i els elements menuts presents en els paisatges. Per altra banda, les rutes no motoritzades permeten una aproximació més detallada als elements que componen els paisatges, afavorint una contemplació més reflexiva sobre els paisatges observats.

8.1.1. Rutes motoritzades

Les rutes motoritzades són aquelles que es poden recórrer en vehicles a motor i que transcorren principalment per carreteres de la xarxa viària i, en algun cas, per camins i pistes forestals o rurals en un estat acceptable per a la circulació.

Tal com es pot veure a la taula 8.1, s'han identificat un total de 36 rutes motoritzades, de les quals en sobresurten tres per la seva extensió i per la diversitat de paisatges que es poden contemplar.

nom	Xarxa viària	entitat de paisatge
1. Eix de l'Ebre, entre Amposta i Mahals	C-12	Paisatge fluvial de l'Ebre, Barutemes, Cubeta de Móra, Serra del Tormo i Costers de l'Ebre
2. Entre Caseres i Falset	N-420	Riberes de l'Algars, Altiplà de la Terra Alta, Serra del Tormo, Cubeta de Móra, i Baix Priorat
3. Entre Alcanar i l'Almadrava	N-340	Seres de Montsià-Godall, Paisatge fluvial de l'Ebre, i Litoral del Baix Ebre
4. De la Pobla de Massalua a Ribarroja d'Ebre	TV-7411	Costers de l'Ebre, Altiplà de la Terra Alta
5. Des del coll de les Paumeres a Ribarroja d'Ebre	Camí de les Modomes	Costers de l'Ebre
6. Del coll de la Torre al Molar	T-730	Serra del Tormo
7. Del Molar a Garcia	T-731	Serra del Tormo, Baix Priorat
8. De Trissa a la N-420	TV-3031 i TV-3032	Baix Priorat
9. De Llaberia al Coll de Fabes	TV-3111 i T-311	Serra de Llaberia
10. Des del Mas del Moló fins al coll de Fabes	C-44	Muntanyes de Trissa-Vandellòs, Serra de Llaberia, Baix Priorat, Cubeta de Móra
11. Des del coll de Fabes fins la plana de Sant Jordi	Camí de Gavaldà	Muntanyes de Trissa-Vandellòs, Litoral del Baix Ebre
12. Des del Perelló fins l'Almadrava	antiga carretera N-340	Litoral del Baix Ebre, Muntanyes de Trissa-Vandellòs
13. Del Perelló a Rasquera	TV-3022	Litoral del Baix Ebre, Burgans
14. Entre Móra d'Ebre i Benissanet	Camí de les Sèries	Cubeta de Móra
15. De la T-333 a la capçalera del bany de les Lloses	C-230a	Barutemes
16. Del riu Ebre a Gandesa	C-43	Barutemes, Seres de Pàndols-Cavalls i Altiplà de la Terra Alta
17. De Rasquera al balneari de Cardó	Carretera de Rasquera a Cardó	Seres de Cardó-Baix
18. De Remolins a Tivenys	T-301	Paisatge fluvial de l'Ebre, Vessants de Tivenys al coll de l'Alba
19. De l'Aldea a Torfosa	C-42	Paisatges fluvials de l'Ebre, Vessants de Tivenys al coll de l'Alba
20. Rutes pel Delta de l'Ebre	TV-3454, T-340, TV-3401, TV-3405, TV-3403, TV-3406, TV-3405, passos de Barca entre Sant Jaume d'Enveja i Deltebre	Delta de l'Ebre
21. Des d'Alcanar a Sant Joan del Pas	TP-331 B, la TV-3319 i la TV-3314	Seres de Montsià-Godall
22. Des d'Ulldecona al Turó dels Masets	T-331	Seres de Montsià-Godall
23. De la Sènia a Sant Joan del Pas	TV-3319	Plana del Baix Ebre-Montsià
24. De la Sènia a Roquetes	TV-3421	Plana del Baix Ebre-Montsià
25. De la Sènia a Vinallop	TP-3311	Plana del Baix Ebre-Montsià
26. De Roquetes a Montcarro	Carretera de Caro	Plana del Baix Ebre-Montsià, Los Ports
27. D'Horta de Sant Joan a La Franqueta	Camí forestal	Los Ports
28. De Xerta a Paulis	TV-3541	Planes del Baix Ebre-Montsià, Los Ports
29. De la Fonteta a Prat de Comte	camí forestal i T-361	Seres de Pàndols-Cavalls
30. De Bot a Prat de Comte	T-330	Seres de Pàndols-Cavalls, Los Ports, Altiplà de la Terra Alta
31. De Gandesa a Horta de Sant Joan	TV-3531 i T-334	Altiplà de la Terra Alta, Riberes de l'Algars, Seres de Pàndols-Cavalls, Los Ports
32. De Batea a la Fatsrella	TV-7232 i TV-7333	Altiplà de la Terra Alta
33. De Gandesa a la Pobla de Massalua	TV-7231	Altiplà de la Terra Alta, Costers de l'Ebre
34. D'Horta de Sant Joan a Arnes	T-334 i T-330	Riberes de l'Algars, Los Ports
35. D'Horta de Sant Joan a Caseres	TV-3341 i camí rural	Riberes de l'Algars
36. De Batea a Pinyeres	C-221 i camí rural	Altiplà de la Terra Alta, Riberes de l'Algars

Taula 8.1. Rutes motoritzades per a l'observació i gaudi dels paisatges de les Terres de l'Ebre

La carretera C-12, o eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials, passant pels Paisatge Fluvial de l'Ebre, Barrufemes, la Cubeta de Móra, la Serra del Tormo i els Costers de l'Ebre. A més, des d'aquesta ruta es poden contemplar els Vessants de Tivenys-Coll de l'Alba, les Serres de Cardó-Boix, les Serres de Pàndols-Cavalls, les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i el Baix Priorat. Es tracta d'una ruta que creua de sud a nord el conjunt de les Terres de l'Ebre i permet contemplar la gran variabilitat paisatgística d'aquest àmbit territorial tot resseguint el curs fluvial de l'Ebre. Així doncs, es poden contemplar:

- Les terrasses fluvials de cítrics, horta, infraestructures hidràuliques i assentaments urbans dispersos, situats al marge dret del tram final de l'Ebre.
- Les terrasses fluvials més septentrionals que suporten conreus de cítrics, en combinació amb els pendents pronunciats que ha generat el riu en excavar el pas de Barrufemes, i que mantenen conreus d'olivera relictos enmig d'extenses zones on aquest conreu ja ha estat abandonat i dels quals en donen testimoni les restes de marges de pedra seca i bancals.
- Els meandres que l'Ebre fa al seu pas per la Cubeta de Móra, contemplant els diversos mosaics de conreus de fruita dolça en combinació amb els fragments de bosc de ribera que sosté el riu.
- Els estrets del Pas de l'Ase, resseguint el curs fluvial de l'Ebre i els seus retalls de bosc de ribera, que queden escanyolits enmig dels cingles que descendeixen de banda i banda.
- Els diversos paisatges dels Costers de l'Ebre: les reduïdes terrasses fluvials amb conreus de fruita dolça; centrals nuclears, nucli urbà i castell d'Ascó; conreus de vinya; meandre, parc fotovoltaic, presa, embassament i indústria química de Flix; conreus encaixonats en vessants oberts (vall de Sant Joan).

La N-420, entre Caseres i Falset, passant per Gandesa, Corbera d'Ebre, Móra d'Ebre, i Móra la Nova, fa un recorregut per tot el conjunt de paisatges de l'interior de les Terres de l'Ebre, des de les Riberes de l'Algars al Baix Priorat, passant per l'Altiplà de la Terra Alta, la Serra del Tormo, i la Cubeta de Móra, tot oferint panoràmiques sobre Los Ports, les Serres de Pàndols-Cavalls, la Serra de Llaberia, les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, i les Serres de Cardó-el Boix. Resseguint aquesta carretera, es poden contemplar:

- Els vessants que separen el riu d'Algars de l'Altiplà de la Terra Alta, per un dels corredors més planers entre els dos àmbits paisatgístics.
- Acostar-se al mirador del coll del Moro de l'altiplà de la Terra Alta i de les Serres de Pàndols i Cavalls.

Figura 8.1. Vistes de l'estret de Barrufemes des de la carretera C-12.

- Uns dels escenaris més importants de la batalla de l'Ebre (el poble vell de Corbera d'Ebre), i uns dels mosaics agroforestals de la trilogia mediterrània més ben conservats de tota la Terra Alta i de les Terres de l'Ebre, enmig d'un corredor situat entre les Serres de Pàndols-Cavalls i el mateix Altiplà de la Terra Alta.
- La transició paisatgística de la Cubeta de Móra des de les bosquines dels vessants meridionals de la Serra del Tormo fins a la vora del riu Ebre, amb el pont vell i el nucli urbà de Móra d'Ebre, passant pels mosaics agroforestals de conreus de secà, amb vinyes i oliveres, acompanyats de brolles arbrades amb pi blanc i pels mosaics de conreus de fruita dolça.
- Els mosaics agroforestals característics del Baix Priorat, amb predomini de la vinya per sobre la resta de conreus, que es disposen sobre una orografia força irregular provocada pels sots que generen els barrancs que descendeixen des de la Serra de Llaberia fins al riu Siurana.

- Els perfils dels nuclis urbans del Masroig, els Guiamets i Marçà, que encara mantenen l'estructura de poble compacte sense massa estridències estètiques.

Figura 8.2. Vistes del nucli urbà de Corbera i el Poble Vell des de la carretera N-420, en direcció a Móra d'Ebre.

La **N-340, entre Alcanar i l'Almadrava**, passant per les Cases d'Alcanar, Sant Carles de la Ràpita, Amposta, l'Aldea, Camarles, l'Ampolla, el Perelló i l'Ametlla de Mar, fa un recorregut pel sector litoral de les Terres de l'Ebre, recorrent-lo de sud a nord, i recorrent els vessants marítics de les Serres de Montsià-Godall, el Paisatge fluvial de l'Ebre en el sector del pre-Delta, i el litoral del Baix Ebre. Així mateix, des de diversos punts del recorregut, quan la carretera agafa una relativa alçada, s'obtenen àmplies panoràmiques sobre el conjunt del Delta de l'Ebre i de les seves puntes (de la Banya i del Fangar). Resseguint aquesta carretera, es poden contemplar:

- El fragment litoral altament urbanitzat i suburbanitzat, que transcorre entre les estribacions marítics de la serra del Montsià i la línia de la costa, amb la punta de la Banya tancant la badia dels Alfacs.
- Els paisatges del pre-Delta constantment canviant, tant pel dinamisme dels sistemes urbans associats a vies de comunicació (polígons industrials, indústria-aparador, etc.), i per les recents

promocions urbanístiques a gran escala (Mirador del Delta), com pels canvis en la fisiognomia d'hortes i d'algun fragment d'arrossar. En aquest sector és interessant observar la transició radical entre uns paisatges agrícoles on l'aigua és la protagonista (arrossars) a uns paisatges d'olivera de secà. En efecte, es poden contemplar des de les hortes intensives, fins a tots els desencaixos que generen els nous paisatges urbans que cerquen el creixement lineal de les vies de comunicació (indústria-aparador, comerç i serveis) o les visuals que els petits aterraments ofereixen sobre el delta de l'Ebre (cas dels creixements urbans).

- Els dos subsectors que conformen el Litoral del Baix Ebre: la plana de Sant Jordi i els vessants marítics de la serra del Boix, que configuren paisatges singulars d'olivera i garrofer vora el mar Mediterrani, amb importants traces de marginals de pedra seca que ressegueixen les ondulacions d'un territori aparentment planer.

Les altres rutes motoritzades que permeten contemplar i gaudir dels paisatges del conjunt de les

Figura 8.3. Els aerogeneradors, els conreus d'oliveres i l'assentament disseminat, són tres dels elements del paisatge que es poden observar durant bona part del recorregut de la carretera N-340 per les Terres de l'Ebre, especialment quan passa pel litoral del Baix Ebre.

Terres de l'Ebre són :

- **De la Pobla de Massaluca a Riba-roja d'Ebre**, per la **TV-7411**, que permet contemplar diversos paisatges de la part occidental dels Costers de l'Ebre: paisatge hidràulic de la presa i embassament de Riba-roja, perpendicular sobre el conjunt de *fondos* que des de l'Altiplà de la Terra Alta descendeixen vers el riu Ebre, estribacions meridionals dels tossals d'Almatret, així com fragments del congost de Mequinensa.
- **Des del coll de les Paumeres a Riba-roja d'Ebre**, pel **Camí de les Modorres**, transitant per un dels fondos característics del sector occidental dels Costers de l'Ebre on el barranc desapareix sota les feixes d'olivera enmig d'uns vessants, antigament conreats i ara ocupats per pinedes esclarissades de pi blanc.
- **Del coll de la Torre al Molar**, passant per la Figuera, per la **T-730**, que permet contemplar una de les característiques principals del paisatge de la Serra del Tormo, que és la diferencia existent en la coberta vegetal de les obagues, poblades de pinedes de pi blanc i alguns retalls d'alzinar, en contrast amb les solanes, caracteritzades pel predomini de les brolles que s'han originat a partir dels incendis de les dècades de 1980 i 1990. Aquest recorregut, a més permet l'accés als miradors de Sant Pau i de l'Escambellet.
- **Del Molar a Garcia**, per la **T-731**, on pot contemplar-se el pas dels conreus de regadiu de la vora del riu Siurana fins a les vinyes i les brolles de l'entorn del Molar, passant per conreus de secà abandonats i ocupats per bosquines esclarissades de pi blanc. A la vegada, des d'aquesta ruta es pot contemplar el sector meridional del Priorat històric i el Baix Priorat, i, en dies clars, fins a la Serra de Lladeria, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la Serra de Cardó-Boix.
- **De Tivissa a la N-420**, passant per La Serra d'Almos i Darmós, per les **TV-3031 i TV-3032**, on poden observar-se tant els mosaics agroforestals on es combinen avellaners, ametllers, oliveres i vinya, com els mosaics de conreus de regadiu, formats per cirerers i vinya. Aquesta ruta creua els nuclis urbans de la Serra d'Almos i Darmós amb l'estructura allargassada típica de pobles-camí.
- **De Lladeria al Coll de Fatxes**, per les **TV-3111 i T-311**, a través del que constitueix la única via d'accés condicionada per accedir a l'interior de la Serra de Lladeria, així com a l'aïllat nucli urbà de Lladeria.
- **Des del Mas del Molló fins al coll de Fatxes**, per la **C-44**, que representa la principal ruta que permet contemplar els conjunts de serres, cingles, pics i barrancs que conformen la unitat Muntanyes de Tivissa – Vandellòs pel seu sector occidental, així com el sector meridional del Baix Priorat.
- **El camí forestal des del coll de Fatxes fins a la Plana de Sant Jordi**, que creua la unitat de nord a sud i des d'on es poden contemplar les vastes extensions de matollars, cingles i barrancs feréstecs i poc coneguts de l'interior de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, que contenen restes d'antigues masades com les d'Aumet o de Frauques.
- **Des del Perelló fins a l'Almadrava**, per l'**antiga carretera N-340**, que transcorre pel mig del *Desert d'Alfama*, que és com s'anomena també la plana de Sant Jordi d'Alfama, recoberta de matollars amb conreus d'olivera, ametllers i garrofers, escadussers i esparsos.
- **Del Perelló a Rasquera**, per la **TV-3022**, que creua tota la unitat de sud-est a nord-oest pel sector occidental de la plana. La ruta permet contemplar un mosaic agroforestal típic d'olivera, ametller i vinya, amb retalls de bosquines de pi blanc que colonitzen els sectors de major pendent, així com l'abundant presència de marges de pedra seca i la proliferació de petits masos que conformen un assentament disseminat singular d'aquest àmbit.
- **El camí de les Sénies, entre Móra d'Ebre i Benissanet**, que transcorre en paral·lel al riu Ebre, entre els 500 metres i 1 quilòmetre de distància, i que permet contemplar les restes del paisatge, avui dia ja pràcticament desaparegut, del conjunt de sénies que explotaven agrícolament aquest sector i que configuraven un paisatge força característic i singular.
- **De la T-333 a la capçalera del barranc de les Lloses**, passant pel Pinell de Brai, per la **C-230a**, que permet recórrer tota la unitat de sud-oest a nord pel sector occidental de Barrufemes. Aquesta ruta permet fer un recorregut interessant entre els contraforts meridionals de les Serres de Pàndols-Cavalls, i el petit altiplà del Pinell, a través dels escadussers corredors que es generen entre aquelles serres i els estrets de Barrufemes.
- **Del riu Ebre a Gandesa**, per la **C-43**, recorrent des de les mateixes terrasses del riu Ebre fins a l'Altiplà de la Terra Alta, remuntant en pocs quilòmetres el desnivell que permet albirar el petit i singular altiplà del Pinell de Brai ocupat per conreus de cirerer acompanyat d'altres conreus de secà (vinya, olivera i ametller), i resseguint els congostos del barranc de Gandesa que separa i uneix la serra de Pàndols i la de Cavalls, fins arribar al sector oriental de l'altiplà.
- **La carretera de Rasquera al balneari de Cardó**, que ascendeix en ziga-zaga a través d'impressionants barrancs i cingles fins arribar a l'entorn eremític de Cardó.
- **De Remolins a Tivenys**, passant per Bitem, per la **T-301**, que transcorren per les terrasses fluvials del riu Ebre, i s'observen els encaixonats barrancs que descendeixen des de les Serres de Cardó-Boix a través dels Vessants de Tivenys-Coll de l'Alba.

- **De l'Aldea a Tortosa**, passant per Campredó, per la **C-42**, recorrent el límit entre els Vessants de Tivenys-Coll de l'Alba i el Paisatge fluvial de l'Ebre, pel sector més industrialitzat del tram final de l'Ebre, que contrasta amb un entorn eminentment agrícola caracteritzat pels conreus de cítrics i hortes.
- **Diverses rutes que transcorren pel Delta de l'Ebre**, que a grans trets permeten contemplar el mateix tipus de paisatge conformat per arrossars, canals i séquies de rec, cases aïllades, arbres grans i solitaris, marjals, llacunes, hortes i nuclis urbans extensius. Les principals rutes per contemplar tots aquests paisatges són:
 - o La **TV-3454 T-340**, entre **Amposta i Riumar**, passant per Deltebre.
 - o La **TV-3401**, entre **Deltebre i l'Ampolla**.
 - o La **TV-3405 i TV-3403** entre **Amposta i Sant Jaume d'Enveja**.
 - o La **TV-3406 i TV-3405**, entre **Sant Carles de la Ràpita i l'Eucaliptus**.
 - o Els **passos de Barca entre Sant Jaume d'Enveja i Deltebre** (Garriga, Olmos i José del Baló)
- **Des d'Alcanar a Sant Joan del Pas**, passant per Ulldecona, per la **TP-3318**, la **TV-3319** i la **TV-3314**, creuant les dues serres (Montsià i Godall) i la foia d'Ulldecona pel sector meridional, ascendint i descendint enmig de camps d'oliveres centenàries o mil·lenàries als vessants de les serres, camps de gra, hortes i plantacions de cítrics als sectors planers, i passant per miradors carregats d'història (Poblat iber de la Moleta del Remei, i Castell d'Ulldecona).
- **Des d'Ulldecona al Turó dels Masets**, per la **T-331**, que permet recórrer la foia d'Ulldecona, entre el riu Sénia i Freginals, observant els conreus d'horta, olivera i cereal de la foia que contrasten amb les serres calcàries amb vegetació escadussera que l'envolten a banda i banda.
- **De la Sénia a Sant Joan del Pas**, passant pel Castell, per la **TV-3319**, resseguint el riu Sénia enmig de plantacions de cítrics.
- **De la Sénia a Roquetes**, passant per Mas de Barberans, per la **TV-3421**, tot contemplant el gran mar d'oliveres que configuren aquest sector de la plana en contacte amb les darreres estribacions dels Ports, resseguint una part interessant del barranc de Lloret i els assentaments periurbans del sud-oest de la conurbació Roquetes-Tortosa.
- **De la Sénia a Vinallop**, passant per la Galera i Santa Bàrbara, per la **TP-3311**, tot creuant

paisatges diversos: naus industrials i indústria-aparador de mobles, garrigues baixes, extenses plantacions d'oliveres, plantacions de cítrics, conjunts de granges avícoles, barrancs de la Galera i de Lledó.

- La **carretera de Caro**, que remunta en pocs quilòmetres els 1.200 metres que separen el cim de Caro (1.440m.) de la Plana del Baix Ebre-Montsià (200m.), i que permet arribar a l'excel·lent mirador situat al capdamunt.
- El **camí d'Horta de Sant Joan a la Franqueta**, que permet endinsar-se al sector occidental dels Ports tot passant pels peus de les imponents Roques de Benet.
- **De Xerta a Paüls**, per la **TV-3541**, resseguint les estribacions septentrionals dels Ports, per unes valls caracteritzades pel conreu del cirerer.
- El **camí de la Fonteta a Prat de Comte**, per la Fontcalda, que permet recórrer les entranyes de la serra de Pàndols descendint fins al riu Canaleta i al santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda, i, fent un petit tram de l'antiga via de tren de la Val de Zafán, arribar a Prat de Comte tot passant pels peus de l'Agulla de Bot.
- **De Bot a Prat de Comte**, per la **T-330**, o la carretera dels mil revolts, ja que per anar d'un nucli a l'altre, separats per tants sols 3km en línia recta, se n'han de recórrer més de 10, per tal de poder travessar les estribacions meridionals i allargassades de la serra de Pàndols.
- **De Gandesa a Horta de Sant Joan**, passant per Bot, per la **TV-3531** i la **T-334**, transitant per un dels mosaics agroforestals de la trilogia mediterrània més ben conservats de tota la Terra Alta i de les Terres de l'Ebre, enmig d'un corredor situat entre les Serres de Pàndols-Cavalls i el mateix Altiplà de la Terra Alta i la serreta dels Pessells.
- **De Batea a la Fatarella**, passant per Vilalba dels Arcs, per les **TV-7232** i **TV-7333**, creuant el sector de monocultiu de vinya més extens de tot l'altiplà, i els mosaics de fruita seca (avellaner i ametller) en combinació amb vinya i olivera del sector de la Fatarella, en un dels indrets plens d'història de la batalla de l'Ebre.
- **De Gandesa a la Pobla de Massaluca**, passant per Vilalba dels Arcs, per la **TV-7231**, que possibilita fer un transecte que permet contemplar mosaics agroforestals de vinya i olivera, monoconreus de vinya i monoconreus d'olivera.

- **D'Horta de Sant Joan a Arnes**, per les **T-334 i T-330**, travessant uns plans on encara es manté el mosaic propi de la trilogia mediterrània del blat, la vinya i l'olivera, amb els contraforts continentals dels Ports acompanyant el recorregut.

- **D'Horta de Sant Joan a Caseres**, per la **TV-3341 i per camí rural**, tot resseguint les terrasses fluvials i la ribera del riu d'Algars, enmig de conreus de vinya i algunes hortes, i passant per les restes de l'antic nucli habitat i el castell d'Almudèfer.

- **De Batea a Pinyeres**, per la **C-221 i un camí rural**, tot descendint per un dels *fondos* que caracteritzen els paisatges de les Riberes de l'Algars, i arribant a l'antic nucli urbà i esglèsia de Pinyeres.

8.1.2. Rutes no motoritzades

Les rutes no motoritzades són aquelles que es poden recórrer a peu, en bicicleta o a cavall i que transcorren principalment per camins rurals no asfaltats i senders arranats que generalment es troben en un estat acceptable per a la seva utilització.

Per a la identificació de les rutes no motoritzades principalment s'ha tingut en compte la categoria, l'adequació, la senyalització, la incidència turístico-recreativa, el potencial o l'abast territorial.

Les principals rutes no motoritzades que permeten contemplar i gaudir dels paisatges de les Terres de l'Ebre són:

- **Via Verda de la «Val de Zafán»** (o Vies verdes de la Terra Alta i del Baix Ebre): es tracta de dos trams de l'antiga via del tren que conduïa des de Tortosa fins al Baix Aragó, passant per l'interior del Baix Ebre i creuant la Terra Alta pel sector sud. Tot i que és recomanable fer l'itinerari en bicicleta, també es possible fer-lo a peu.

El tram de la Terra Alta són 23 quilòmetres que transcorren entre Arnes i el Pinell de Brai, passant pels termes d'Horta de Sant Joan, Bot, Prat de Compte, Gandesa. És possible contemplar els paisatges de la ribera del riu Algars, part dels mosaics agroforestals de la foia de Bot, parets de pedra calcària de les Serres de Pàndols-Cavalls, i els engorjats del riu Canaleta, així com el Santuari de la Fontcalda (segle XVI), el convent de Sant Salvador d'Horta o l'ermita de Sant Josep de Bot. Un dels elements destacats del paisatge és precisament part de l'obra d'enginyeria que es va construir, com són els 5 viaductes i els 20 túnels que es van fer per salvar les serres i barrancs existents entre Bot i el Pinell de Brai. També són interessants els paisatges construïts que conformen el conjunt d'antigues estacions del ferrocarril, ara en un estat d'abandonament i deteriorament progressiu.

Figura 8.4. Vistes del santuari de la Fontcalda des de la Via Verda de la Terra Alta, al seu pas per les Serres de Pàndols-Cavalls.

El tram del Baix Ebre consta de 26 quilòmetres que transcorren des de l'estació del Pinell de Brai fins a Roquetes, passant pels municipis de Benifallet, Xerta, Aldover i Tortosa. Sobretot és interessant per la possibilitat de contemplar els paisatges de la ribera del riu Ebre, des de la sortida de l'estret de Barrufemes, fins a l'obertura cap a la Plana del Baix-Ebre-Montsià, amb tot el conjunt de conreus situats a les terrasses de l'Ebre, sobretot cítrics i horta, així com també el patrimoni hidràulic de l'assut de Xerta o el conjunt històric de Tortosa. Els elements d'enginyeria presents en aquest tram, tot i que no tant espectaculars ni abundants com en el tram de la Terra Alta, també tenen el seu punt d'interès sobretot per l'existència de fins a 19 túnels. En aquest cas els paisatges construïts que conformen el conjunt d'antigues estacions del ferrocarril, també es troben en un estat d'abandonament i deteriorament progressiu.

- **Camí de Sant Jaume de l'Ebre**: es tracta d'un camí interessant ja que ofereix la possibilitat de gaudir de diversos paisatges de les Terres de l'Ebre: des dels arrossars del Delta fins als mosaics agroforestals vitivinícoles dels altiplans de la Terra Alta, passant per les hortes i conreus de cítrics

de les terrasses fluvials del riu Ebre, i els espadats, cingles i moles calcàries de les Serres de Pàndols-Cavalls. És una ruta per fer preferentment a peu, tot i que hi ha trams en què també és possible fer-ho en bicicleta.

Es tracta del camí que seguien el pelegrins procedents dels països riberecs de la Mediterrània en arribar als ports de la corona catalano-aragonesa situats a les Terres de l'Ebre, per tal d'arribar a Santiago de Compostela. Seguint l'eix de l'Ebre, s'endinsaven fins Logronyo, on enllaçaven amb el peregrins que venien pels camins de Somport i Roncesvalles. Des dels comarcals del Montsià, el Baix Ebre i la Terra Alta, s'han adequat diversos itineraris que sota aquesta marca han estat promocionats per tal de fer el recorregut. Hi ha diversos ramals i punts de partida, sent el principal el que surt de Deltebre, i circula cap a Sant Carles de la Ràpita, Amposta, Tortosa, Xerta, Gandesa, Batea i Fabara de Matarranya.

- **Via Augusta:** és una ruta interessant per observar els diversos paisatges que es configuren en els sectors del litoral de les Terres de l'Ebre. A la Plana del Baix Ebre-Montsià es poden contemplar

Figura 8.5. Vistes del nucli urbà de Batea i del mosaic agroforestal que es poden contemplar des del camí de Sant Jaume de l'Ebre al seu pas per aquest municipi.

fragments del mar d'oliveres característic d'aquesta plana, així com també les modernes plantacions de cítrics importants a l'extrem sud i als voltants de Santa Bàrbara. Als paisatges fluvials del riu Ebre es poden contemplar les hortes, els canals de reg, i les plantacions de cítrics, en combinació amb fragments de vegetació de ribera que manté l'Ebre, així com també la proliferació dels assentaments disseminats en forma d'habitatge i/o activitats industrials o de serveis. En circular pel pre-delta es pot contemplar el sector oest del Delta de l'Ebre configurat per arrossars. Ja al litoral del Baix Ebre permet contemplar els mosaics agroforestals i conformats per margenats en pedra seca amb conreus d'olivera, brolles i bosquines de pi blanc.

Aquesta ruta també ofereix perspectives dels Ports, de les Serres de Cardó-Boix i del sector meridional de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

La Via Augusta, anomenada així perquè es realitzà sota el mandat de l'emperador romà August, aprofita part del traçat de l'antiga via Heràclea de Roma a Cadis. Des del riu Sénia fins al Perelló, la Via Augusta presenta dos ramals: al litoral, parteix d'Ulldecona i passa pels Freginals, Amposta, l'Aldea, Camarles i l'Ampolla; i a l'interior, que parteix de Sant Joan del Pas (Ulldecona), i passa per la Galera, Sant Bàrbara, Tortosa, el coll de l'Alba i Campredó.

Tot i que està pensat especialment per fer a peu, també es pot fer en bicicleta.

- **La xarxa de senders de Gran Recorregut (GR).** es tracta d'una xarxa abundant que permet contemplar bona part dels paisatges de les Terres de l'Ebre.

- **GR-92:** és una ruta interessant per observar els diversos paisatges que es configuren en els sectors del litoral de les Terres de l'Ebre. Entra a Catalunya per la foia d'Ulldecona i després de creuar per la serra del Montsià, descendeix cap als paisatges fluvials del riu Ebre, on es poden contemplar les hortes, els canals de reg, i les plantacions de cítrics, en combinació amb fragments de vegetació de ribera que manté l'Ebre, així com també la proliferació dels assentaments disseminats en forma d'habitatge i/o activitats industrials o de serveis. Després el sender s'arrambra a la línia de costa, i transcorre per un dels paisatges singulars de les Terres de l'Ebre, com són els petits penya-segats on s'hi intercalen petites cales que es formen a les desembocadures dels barrancs i torrents. Aquest tram litoral permet contemplar els mosaics agroforestals i conformats per margenats en pedra seca amb conreus d'olivera, brolles i bosquines de pi blanc arranats a la mar.

- **GR-192:** com a variant del GR-92, se separa d'aquest a l'altura d'Amposta per creuar el riu

Figura 8.6. Fragment del paisatge litoral del Baix Ebre que es pot contemplar des del GR-92 al seu pas pel municipi de l'Ametlla de Mar.

Ebre pel pont penjat i resseguir les terrasses fluvials de l'Ebre fins Campredó, on s'enfila pels vessants del coll de l'Alba, entre restes d'antics conreus d'olivera sobre marges de pedra seca, per acabar ascendint fins les escarpades i descarnades moles litorals de la serra del Boix. Des d'aquí descendeix bruscament fins als mosaics agroforestals dels Burgans, per acabar enfilant-se cap als barrancs, moles i cingles de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

- **GR-7:** després de creuar tots els Ports, de sud-oest a nord, passant per diverses puntes, moles, vessants, boscos, matollars i herbassars característics d'aquest massís, va a cercar l'Ebre a l'altura del pont dels Frares. Des d'aquí ressegueix el riu per l'espectacular pas de Barrufemes, per arribar a Rasquera des d'on, creuant els Burgans, s'enfila pel sector occidental de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, passant per l'ermita de Sant Blai (on es va pintar la primera marca de GR de tot l'Estat espanyol), fins arribar a Tivissa. Des d'aquí continua pels barrancs i espessos boscos de pi blanc i alzina del sector sud-oest de la Serra de Llaberia per enfilant-se pel sender dels mil revolts fins al nucli urbà de Llaberia.

- **GR-171:** des del nord dels Ports, a Paüls, aquest sender passa per Prat de Comte, des d'on va a cercar el riu Canaleta a l'altura del santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda, passant per sota l'agulla de Bot i altres espadats del sector meridional de la serra de Pàndols. Des del santuari, i ascendint per uns cingles quasi verticals, ascendeix fins a la cota 705, un dels miradors de major abast paisatgístic de les Terres de l'Ebre. Després de creuar cap a la serra de Cavalls pels peus de la mola d'Irto i l'ermita de Sant Marc, i creuar diverses valls allargassades de l'interior on encara es conserven alguns conreus d'olivera, entra a la Serra del Tormo per l'entorn de Sant Jeroni i Santa Madrona. Des d'aquí creua tota la Serra del Tormo pel vessant est fins a Garcia, el Molar i la Figuera, passant per la punta del Guixar, un excel·lent mirador del Priorat històric i el Baix Priorat.

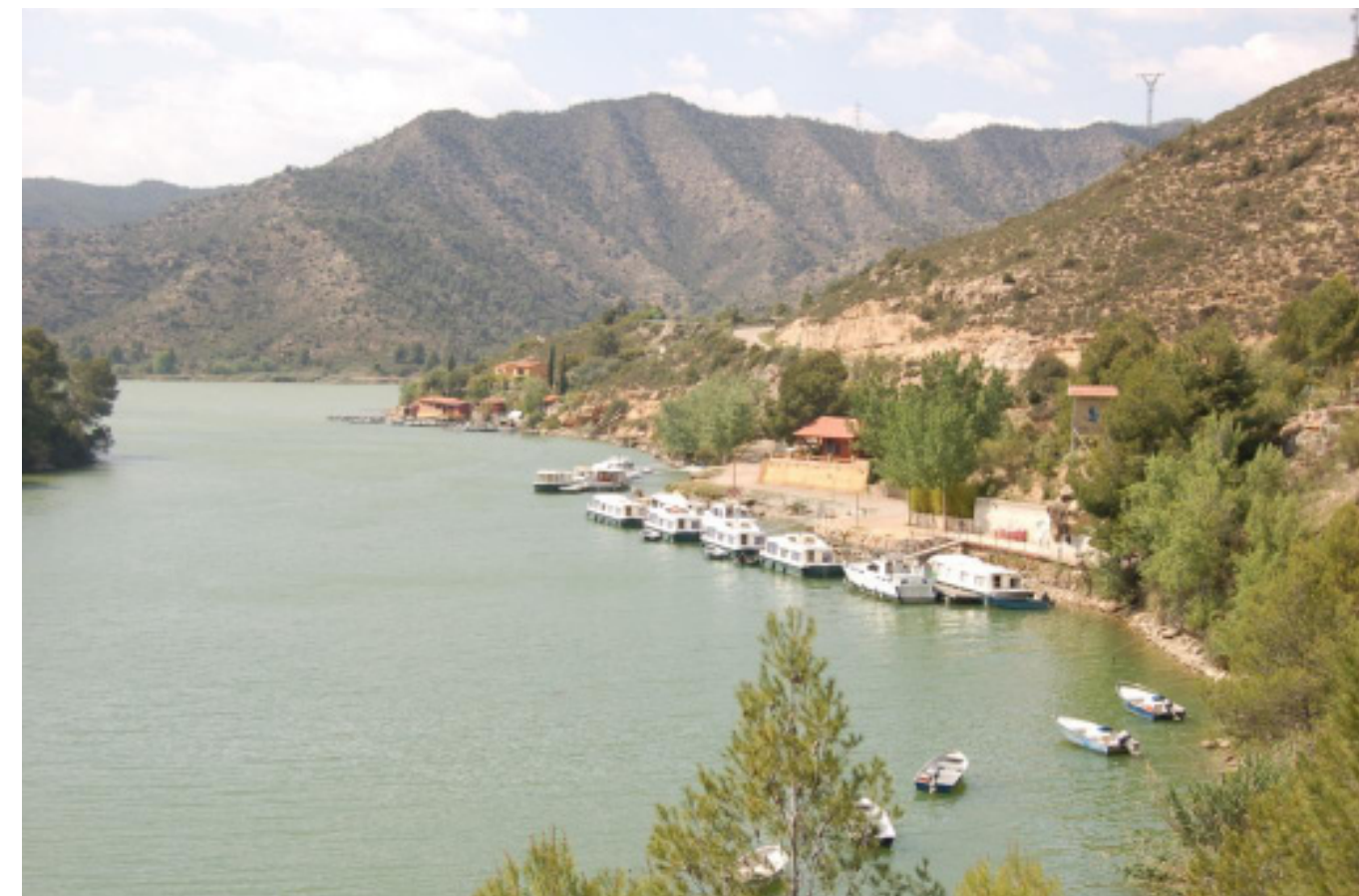

Figura 8.7. Vistes de l'embassament de Riba-roja d'Ebre i el seu embarcador, des del GR-99 o camí de l'Ebre.

- **GR-99 o camí de l'Ebre:** des de la desembocadura del riu Ebre fins a Riba-roja d'Ebre, resseguint el curs fluvial, permetent contemplar la gran variabilitat paisatgística d'aquest àmbit territorial. Així doncs es poden contemplar: els camps d'arròs i zones humides del delta; les terrasses fluvials d'horta, cítrics i infraestructures hidràuliques del tram baix de l'Ebre; l'escarpat pas de Barrufemes amb relictes terrasses fluvials i conreus d'olivera marginals sobre bancals de marges de pedra seca; els meandres que l'Ebre fa al seu pas per la Cubeta de Móra, enmig dels mosaics de conreus de fruita dolça en combinació amb els fragments de bosc de ribera que sosté el riu; els

estrets del Pas de l'Ase, resseguint el curs fluvial de l'Ebre i els seus retalls de bosc de ribera que queden escanyolits enmig dels cingles que descendeixen de banda i banda; els Costers de l'Ebre amb conreus de vinya i fruita dolça, centrals nuclears, nucli urbà i castell d'Ascó, meandre, parc fotovoltaic, presa, embassament i indústria química de Flix, i els camps d'oliveres marginals i secans semi-desèrtics de Riba-roja d'Ebre.

8.2 Punts d'observació

Per tal d'establir els principals punts d'observació dels paisatges de les Terres de l'Ebre s'han establert els següents criteris de selecció:

- **Visibilitat:** miradors amb àmplies panoràmiques (tenint present que sovint una visibilitat panoràmica molt extensa impedeix la percepció d'alguns detalls pel fet que la llunyania tendeix a difuminar el territori visible).
- **Proximitat visual:** miradors des dels quals es poden percebre millor els elements que caracteritzen un determinat paisatge (unitat de paisatge).
- **Representativitat paisatgística:** miradors des dels quals es pot copsar la riquesa i diversitat de paisatges de Catalunya (unitats de paisatge), així com varietat de components paisatgístiques (paisatges urbans, periurbans, litorals, agrícoles, de muntanya...).
- **Diversitat de valors:** miradors des dels quals es poden percebre els principals valors del paisatge (naturals, estètics, històrics, socials, simbòlics...).
- **Equilibri territorial:** miradors que s'estructurin en xarxa, permetent, en el seu conjunt, una percepció adequada de tot el territori català, evitant miradors molt pròxims entre si.
- **Accessibilitat:** amb l'objectiu d'afavorir l'accés al paisatge, en general, miradors accessibles amb cotxe o que no requereixen caminar més de 30 minuts.
- **Varietat d'emplaçaments:** s'inclouen cims, colls, llocs dins les poblacions (places i altres espais públics), elements arquitectònics destacats (castells i ermites) d'accés públic, miradors de carretera, en camins de ronda, refugis, o altres elements simbòlics atribuïts per la població (llocs amb personalitat local o regional i amb forta càrrega simbòlica).
- **Popularitat:** miradors coneguts i valorats per la població, identificats a partir dels processos de participació dels catàlegs de paisatge.

- **Estalvi de recursos:** sempre que sigui possible, s'haurien de prioritzar miradors amb accessos i senyalització existents.
- **Sinèrgia:** quan sigui possible, haurien de formar part d'itineraris paisatgístics.

Com a punts d'observació que compleixin totes o part d'aquestes característiques se n'han identificat un total de 30, repartits arreu de les diverses unitats de paisatges de les Terres de l'Ebre.

D'aquest llistat, destaquen per les àmplies panoràmiques paisatgístiques que ofereixen o per la singularitat dels paisatges que es poden contemplar:

	nom	unitat de paisatge	municipi	altimetria
1	Mont Caro	Ports	Roquetes	1437
2	Ermida de Sant Cristòfol	Litoral del Baix Ebre	el Perelló	191
3	Cap Roig	Litoral del Baix Ebre	l'Ampolla	12
4	Castell i Església de Santa Maria de Paüls	Ports	Paüls	389
5	Tossal d'Engilló	Ports	Paüls/Horta St. J./Prat de C.	1049
6	Balneari de Cardó	Serres de Cardó-el Boix	Benifallet	507
7	Mare de Deu de Coll de l'Alba	Vessants de Tivenys al coll de l'Alba	Tortosa	333
8	Castell de la Suda	Paisatge fluvial de l'Ebre	Tortosa	50
9	Carretera C-12 (Eix de l'Ebre), km. 28	Paisatge fluvial de l'Ebre	Xerta	
10	Carretera C-12 (Eix de l'Ebre), km. 32	Paisatge fluvial de l'Ebre	Xerta	
11	Carretera C-12 (Eix de l'Ebre), km. 44	Paisatge fluvial de l'Ebre	Benifallet	
12	Àrea de Medi Ambient	Serres de Montsià-Godall	Godall	228
13	Mas de Barberans	Plana del Baix Ebre-Montsià	Mas de Barberans	300
14	Ermida de Pallerols	Ports	la Sénia	775
15	Poblat Ibèric de la Moleta del Remei	Serres de Montsià-Godall	Alcanar	209
16	La Foradada	Serres de Montsià-Godall	Sant Carles de la Ràpita	675
17	Torre de la Carrova	Paisatge fluvial de l'Ebre	Amposta	23
18	Ermida de la Pietat	Serres de Montsià-Godall	Ulldecona	389
19	Sagrat Cor	Serres de Montsià-Godall	Sant Carles de la Ràpita	102
20	Ermida de Santa Magdalena de Berrús	Costers de l'Ebre	Riba-roja d'Ebre	296
21	Lo Calvari	Costers de l'Ebre	Ascó	122
22	Poblat Ibèric del Castellet de Banyoles	Baix Priorat	Tivissa	126
23	Castell de Miravet	Cubeta de Móra	Miravet	106
24	Castell Nou	Costers de l'Ebre	Flix	115
25	Ermida i jaciment de Sant Miquel	Serra del Tormo	Vinebre	119
26	Carretera C-12 (Eix de l'Ebre), km. 75	Serra del Tormo	Garcia	
27	Les Paumeres	Altiplà de la Terra Alta	la Fatarella	559
28	Cota 705-Monument a la Pau	Serres de Pàndols-Cavalls	Pinell de Brai	697
29	Coll del Moro	Altiplà de la Terra Alta	Gandesa	482
30	Castell de Sant Joan d'Algars	Riberes de l'Algars	Batea	383

Taula 8.2. Punts d'observació del paisatge de les Terres de l'Ebre

- **Mont Caro** (Ports, Tortosa): que és un dels punts d'observació amb més camp visual, ja que des d'allí es poden observar gran part de les Terres de l'Ebre. Tanmateix, es tenen visibilitats relativament properes dels paisatges de la Plana del Baix Ebre-Montsià, del Delta de l'Ebre, de les Serres de Cardó-Boix i de les Serres de Montsià-Godall. Diu la dita popular, que des del Caro «*en dies clars es veu del Pirineu a Mallorca*».
- **Poblat iber del Castellet de Banyoles** (Baix Priorat; Tivissa), amb unes excepcionals vistes sobre la Cubeta de Móra, especialment del sector de les sèries de Benissanet, de la part interior dels Burgans, dels vessants septentrionals de les Serres de Cardó-Boix, així com també dels vessants meridionals de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, dels barrancs i planes meridionals del Baix Priorat, i la silueta de la Serra del Tormo. Fragmentàriament, i més difuminat, s'observen les crestes de les Serres de Pàndols-Cavalls i dels Ports.
- **Cap Roig** (Litoral del Baix Ebre; l'Ampolla): des d'aquí es té una visibilitat propera de l'hemidelta nord i de la part meridional dels penya-segats del Litoral del Baix Ebre. Amb visibilitat mitjana es veu

Figura 8.8. Vistes des del mirador del poblat iber del Castellet de Banyoles, al municipi de Tivissa, sobre la Cubeta de Móra i les Serres de Pàndols-Cavalls.

les Serres de Montsià-Godall.

- **Castell d'Ulldecona** (Serres de Montsià-Godall), des d'on s'obtenen unes excepcionals vistes sobre els paisatges de la foia d'Ulldecona i els vessants interiors de les serres del Montsià i de Godall, així com del mateix nucli urbà d'Ulldecona.
- **Ermita de la Mare de Déu del coll de l'Alba** (Vessants de Tivenys al Coll de l'Alba; Tortosa):

Figura 8.9. Vistes des del mirador del Castell d'Ulldecona, sobre la foia d'Ulldecona i les Serres de Montsià-Godall.

amb vistes dels barrancs i camps d'oliveres marginades del sector sud de les Serres de Cardó-Boix, de la part meridional del Delta de l'Ebre, del el Paisatge fluvial de l'Ebre en el sector densament urbanitzat de Tortosa-Roquetes, de la plana del Baix Ebre-Montsià, de la façana est dels Ports, i dels vessants septentrionals de les Serres de Montsià-Godall.

- **Ermita de Sant Cristòfol** (Litoral del Baix Ebre; el Perelló): des d'on s'obtenen unes excel·lents vistes sobre la totalitat del Delta de l'Ebre, així com del sector sud del Litoral del Baix Ebre.

- **Castell de la Suda** (Paisatge fluvial de l'Ebre; Tortosa), amb vistes sobre el nucli urbà de Tortosa (especialment sobre el nucli històric), els paisatges septentrionals de la Plana del Baix Ebre-Montsià, en contacte amb els paisatges fluvials de l'Ebre. En un escenari llunyà es poden contemplar els vessants orientals dels Ports i els vessants septentrionals de les Serres de Montsià-Godall.

Figura 8.10. Vistes des del castell de la Suda, amb la catedral de Tortosa en primer terme.

- **La Foradada** (Serres de Montsià-Godall; Sant Carles de la Ràpita), que tot i ser un punt d'observació on només s'hi pot ascendir a peu, es pot contemplar el conjunt del Delta de l'Ebre, bona part de la Plana del Baix Ebre-Montsià, així com vistes sobre els barrancs interiors de la serra del Montsià. En un escenari més llunyà poden contemplar-se els vessants orientals dels Ports.
- **Mas de Barberans** (Plana del Baix Ebre-Montsià; Mas de Barberans), des d'on poden contemplar-se esplèndides vistes sobre la Plana del Baix Ebre-Montsià, especialment sobre el mar d'oliveres que s'esten als peus d'aquest punt d'observació. També es poden contemplar els vessants occidentals de les Serres de Montsià-Godall, i fragments, ja difuminats, de les Serres de Cardó-Boix, del Paisatge fluvial de l'Ebre i del Delta de l'Ebre.

Figura 8.11. Vistes des del mirador de Mas de Barberans sobre la Plana del Baix Ebre-Montsià.

- **Ermita de Pallerols** (Ports; La Sénia), que tot i situar-se en un extrem meridional de les Terres de l'Ebre, permet obtenir bones perspectives dels paisatges meridionals de la Plana del Baix Ebre-Montsià, i dels vessants occidentals de les Serres de Montsià-Godall.
- **Castell de Miravet** (Cubeta de Móra; Miravet), amb vistes sobre el sector meridional de la Cubeta de Móra, de bona part de la plana dels Burgans i dels encaixonaments del riu Ebre al seu pas per Barrufemes. També s'observen, enfront mateix, les Serres de Cardó-Boix i les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs; més allunyats cauen el Baix Priorat i la Serra del Tormo.
- **Coll del Moro** (Altiplà de la Terra Alta; Gandesa), amb vistes sobre l'altiplà de la Terra Alta i les Serres de Pàndols-Cavalls, Los Ports (vessants oest) i la Serra del Tormo.
- **Cota 705-Monument a la Pau** (Serres de Pàndols-Cavalls; Pinell de Brai), és un excepcional punt d'observació de bona part del conjunt del territori de les Terres de l'Ebre. Les millors panoràmiques s'obtenen sobre l'Altiplà de la Terra Alta, Los Ports, pròpies Serres de Pàndols-Cavalls, Barrufemes, i les Serres de Cardó-Boix. Més lluny es pot observar la Cubeta de Móra, la Serra del Tormo, el Baix Priorat, les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la Serra de Llaberia.

Figura 8.12. El mirador de la cota 705 a la serra de Pàndols és el que permet contemplar més quantitat de paisatges diferents de les Terres de l'Ebre.

Darrerament, des de la Direcció General de Carreteres de la Generalitat de Catalunya, s'estan habilitant a la vora de la carretera C-12 (Eix de l'Ebre), entre Tortosa i Móra la Nova, un seguit de miradors i llocs de repòs. De moment, estan adequats els de Xerta, el de l'Assut de Xerta, el de l'estret de Barrufemes i el de l'estret del Pas de l'Ase. Els dos primers permeten contemplar de prop diversos racons del Paisatge fluvial de l'Ebre (inclòs l'assut de Xerta-Tivenys), el de Barrufemes ofereix panoràmiques sobre el riu Ebre i les seves espectaculars vessants excavades en la roca calcària. El mirador del pas de l'Ase permet contemplar el riu Ebre al seu pas per la Serra del Tormo, així com el sector meridional dels Costers de l'Ebre, amb la contundent vista de la torre de refrigeració de la Central Nuclear d'Ascó.